

Nahivde İstishâb Yöntemi Örneğinde Aslın Dışına Çıkılan Durumlar
The Situations Digressed from the Origin (Aşl) in the Context of Presumption of Continuity (Istishâb) Handled in the Nahw

Yunus İnanç

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı
Assistant Professor Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Divinity, Department of
Arabic Language and Rhetoric
Karaman, Turkey
yunus.inanc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3659-1634>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2019

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 22 Sayfa / Pages: 363-380

Atıf / Cite as: İnanç, Yunus. "Nahivde İstishâb Yöntemi Örneğinde Aslın Dışına Çıkılan Durumlar [The Situations Digressed from the Origin (Aşl) in the Context of Presumption of Continuity (Istishâb) Handled in the Nahw]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/22 (June 2019): 363-380.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.484523>

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey). All rights reserved.

Öz

Arap dilcileri, Arapların kullanımlarından genel kurallara ulaşmak için çeşitli yöntem ve deliller kullanmış, ulaştıkları kuralları gerekçelendirmek ve tutarlılığını göstermek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Nakil, kıyâs, icma ve istishâb gibi yöntem ve deliller bunların başlıcalarıdır. Nahivcilerin başvurdukları yöntemlerden biri de daha çok fıkıh usûlünün yöntemi olan istishâb yöntemidir. Nahivde de zaman zaman başvuru bu yöntem, olguların aslına odaklanmayı ve bu aslın dışına çıkmayı gerektirecek bir durum olmadıkça aslına itibar etmeyi esas almaktadır. Bu çalışmada istishâb yönteminde öne çıkan “asl” kavramı üzerinde durulacak ve aslın dışına çıkan durumlarda ortaya çıkan değişikliklere dikkat çekilecektir. Nahiv eserlerinde bazı dil kurallarının izahı esnasında temas edilen bu kavram kimi dil meselelerinde çözüme götüren yaklaşımların önünü açmıştır. Konulara, bilinen izah yollarının dışında farklı bir açıklama biçimi ile yaklaşılmasını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Nahiv, Nahiv Usûlü, Âmil, İstishâb, Asl

Abstract

The Grammarians of Arabic (naḥwiyyūn) have attained the common principles by various methods and arguments and as such endeavored to justify these attained principles and to prove their consistency basing on the different ways. The primary methods are such as narration (naql), comparison (qiyās), consensus (ijmā') and presumption of continuity (istiṣhāb). In this respect, the presumption of continuity used rather in fiqh is one of the methods referred to by the Grammarians of Arabic. Having been used occasionally in the naḥw, this method has taken into consideration 'origin (aşl)' of phenomena as long as there are no any situation entailing to get out of the origin. In this study, it is to be focused on 'the origin' as the most prominent concept in the presumption of continuity and pointed to changes occurred in the situations out of the origin. Being referred to during the explanation of some language principles in the naḥw works, this concept has paved the way for problem-solvent approaches in some language issues. It has provided to approach the language issues with a more different explanation way than known others.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Naḥw, Uşûl an-Naḥw, Âmil, İstishâb, Aşl

GİRİŞ

Başlangıçta dini etkenlerle yola çıkan Arap dilcileri dile ait genel kurallar vaz etmek üzere yoğun bir çalışmanın içine girmiş ve hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısına kadar kural tespitini tamamlamışlardır. Dilciler tarafından çeşitli etkenlere bağlı olarak başlatılan kaide tespit süreci büyük oranda başarı ile neticelenmiştir. Her ne kadar başlangıçta dilcilerin toplu bir karar mekanizması ve sistemli bir çalışma faaliyeti çerçevesinde hareket ettiklerinden söz edilmese de yetkin isimlerin önünü çektiği çalışmalar zamanla etkili sonuçlara ulaşmıştır. Dil bilgileri bir yandan kural tespitinde öte yandan tespit edilen kuralların gerekçelendirilmesi ve izah edilmesinde çeşitli yöntem ve delillere başvurmuşlardır. Dil malzemesini derleme, derlenen malzemelerden kurallara ulaşma, ulaşılan kuralları gerekçelendirme ve açıklama süreçlerinde bazı kaynakları önemli saymış ve bu kaynakları belli metotlar çerçevesinde kullanmışlardır. Başlangıçta öncelikli amaç, kapsamlı ve tutarlı kurallar koymak iken bir süre sonra, ulaşılan kuralları muhataplara kabul ettirmek, farklı yöntem ve delillerle farklı kurallara ulaşan muhataplarını ikna edip onların delillerini geçersiz kılmak olmuştur. Nahivcilerin geçtikleri süreçlerden olan dil malzemesini derleme ve bunlardan kurala ulaşma sürecini kaide tespit süreci, ulaştıkları kuralları gerekçelendirme ve açıklama sürecini ise ta'lil veya istidlâl süreci olarak nitelendirmek yanlış olmasa gerektir.

Bu çalışmada nahivcilerin kullandıkları kaynaklar, başvurdukları yöntem ve deliller hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından istishâb yöntemi bağlamında dilde yer alan aslî durumlar ve aslın dışına çıkılması halinde oluşan yeni durumlar örnekleriyle irdelenecektir. İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), nahvin kaynaklarını aklı ve naklî kaynaklar olmak üzere iki çerçevede ele almıştır. Buna göre naklî kaynaklar Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerifler, şiir ve nesri içine alan Arap sözleri olmakta iken aklı kaynaklar kıyâs, istishâbu'l-hâl gibi unsurlardır.¹ Bunlar kısaca ele alı-

1 Mahmud Ahmed Nahle, *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-ulûmî'l-Arabiyye, 1987), 31.

nacak olursa öncelikle nakle yer vermek doğru olacaktır. Nahiv usûlü eserlerinde nahvin delilleri arasında sayılan nakil, kıyâs, icmâ ve istishâbu'l-hâl hem kaide tespit sürecinde hem de ta'lil/istidlâl sürecinde başvurulan yöntem ve kaynaklardır. İbnü'l-Enbârî'ye göre nakil, doğru bir şekilde aktarılmış ve yaygın bir kullanıma sahip olup fasih Araplara nispet edilen dildir. Dolayısıyla Arap olmayanların sözleri ile şaz ve nadir kullanımlar bu tanımın kapsamı dışında kalmaktadır.² Dil bilgileri naklî delillerin nahiv kuralları için delil olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak naklî kaynakların içeriği konusunda kısmi ihtilaflar çıkmış ve kaynaklardan neyin dikkate alınacağı, neyin dikkate alınmayacağı tartışma konusu olmuştur.³ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, mütevâtir hadisler, Araplardan nakledilen ve gerekli şartları taşıyan sözlerin delilliği konusunda büyük oranda ittifak edilmiştir. Ancak bunların dışında kalan ve bireysel rivayet özelliği taşıyan dil malzemeleri ise bazı hususlarda yetersiz sayıldığından tartışmalı deliller arasında sayılmıştır.⁴

Nahivcilerin başvurdukları yöntemlerden biri de kıyâstır. Kıyâs, dilci ve usûlcüler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Akli bir muhakeme türü olan kıyâs, sözlükte takdir edip ölçmek, bir şeyi benzeriyle mukayese etmektir.⁵ Ebû Osman Bekir b. Muhammed el-Mâzinî'ye (ö. 249/863) göre kıyâs, bilinen ve duyulan şeyleri asıl yapıp duyulmayan şeyleri bu asla kıyâs etmektir.⁶ İbnü'l-Enbârî'ye göre ise aslın hükmünü fer'è takdir etmek, bir illete binaen fer'i asla benzetmek ve aslın hükmünü fer'è uygulamak, kapsamlı bir durum sebebiyle fer'i aslın içine dâhil etmektir.⁷ Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî (ö. 392/1002) de Arapların sözlerine kıyâs edilen her şeyin Arap dili çerçevesinde olduğunu belirtmiştir.⁸ Dil kurallarının vaz edilmesinde başvurulan bir diğer yöntem de icmâdır. Kıyâs gibi daha çok fıkıh ilminin yöntemlerinden olan icmâ ise Basra ve Kûfe nahiv ekollerinin bir mesele üzerinde ittifak etmeleridir.⁹ Nahiv eserleri her ne kadar nahiv ekolleri arasındaki ihtilaflarla dolu olsa da fâilin merfû olması, mef'ûlün mansûb olması, mübtedâ ve haberin merfû olması gibi temel konular nahivcilerin üzerinde icmâ ettikleri konulardandır. Nahivcilerin başvurduğu yöntemlerden biri de yine fıkıh

2 Ebû'l-Berekât Abdurrahman İbnü'l-Enbârî, *Lumau'l-edille fi usûli'n-nahv*, nşr. Saïd el-Afgânî (Dımaşk: Matbaatu'l-câmiati's-Sûriye, 1957), 81; Ebû'l-Berekât Abdurrahman İbnü'l-Enbârî, *el-İgrâb fi cedel'l-i'râb*, nşr. Saïd el-Afgânî (Dımaşk: Matbaatu'l-câmiati's-Sûriye, 1957), 45.

3 Afâf Hasânî, *Fi edilleti'n-nahv* (Kahire: Mektebetu'l-akademiyye, 1996), 27, 28; Nahle, *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*, 149-153.

4 İbnü'l-Enbârî, *Luma'*, 83; Hasânî, *Fi edilleti'n-nahv*, 16; Nahle, *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*, 33 vd; Fuâd Hannâ Terzî, *Fi usûli'l-luga ve'n-nahv* (Beirut: Dâru'l-kütüb, 1969), 79.

5 Seyyid Şerîf Cürçânî, *et-Târîfât*, nşr. Muhammed Sıddık el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-fazilet, t.y.), 152.

6 Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Munsif şerhu kitâbi't-tasrif*, nşr. Abdullah Emin İbrahim Mustafa (Kahire: İdâratü'l hayâti't-türâsi'l-kadîme, 1954), 1: 180.

7 İbnü'l-Enbârî, *Luma'*, 93.

8 Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali Neccâr (Kahire: Mektebetu'l-ilmîyye, 1952), 1: 114, 357.

9 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 189; Celâlüddin Süyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*, nşr. Abdullhakîm Atıyye (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 73.

bilginlerinin sıklıkla başvurduğu bir yöntem olan istishâbu'l-hâl yöntemidir. Çalışmamızın ana teması istishâb üzerinde şekilleneceğinden bu yöntem ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

1. İSTİSHÂB

İstishâb kelimesi “صَحَبَ” fiilinin istif'âl bâbının mastarıdır. Daha çok fıkıh usûlünde kullanılan bir kavram olmakla birlikte nahivcilerin de zaman zaman başvurduğu yöntemlerden biridir.¹⁰ Kavram olarak asıldan çıkmasını gerektirecek bir delilin olmaması durumunda bir lafzın asıl itibariyle olması gerektiği yerde kalması ve hak ettiği yerde bulunması şeklinde tarif edilmiştir.¹¹ İbn Cinnî'nin dilcilerin kullandığı yöntemler arasında yer vermediği istishâba İbnü'l-Enbârî yer vermiştir. İstishâb, nahiv kuralları ile ilgili bir hüküm çıkarma yöntemi olmakla birlikte daha çok nahivcilerin vaz ettikleri kurallar üzerinde tartışırken başvurdukları bir yöntemdir. Nahivcilerin kuralları muhataplarına açıklama, onları ikna etme ve düşünme biçimleriyle ilgili gerekçe ortaya koyma sürecinde kullandıkları yöntemlerden biridir. Hüküm çıkarma işlevi kısıtlı olduğundan nahvin en zayıf delilleri arasında sayılmıştır.¹² Her ne kadar İbnü'l-Enbârî istishâbın zayıf bir delil olduğunu, aksini gerektirecek bir delil bulunması halinde istishâba tutunmanın doğru olmadığını belirtse de Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) asla itibar etmek suretiyle vaz edilen kuralların sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtmiştir.¹³

Nahiv eserlerinde yer alan “isimlerde aslolan...”, “fiillerde aslolan...” gibi ibareler irdelendiğinde konunun genel olarak istishâb kavramı çerçevesinde ele alındığı görülmüştür. Dilciler, nahiv meselelerinden birçoğunu kelime türleri ile ilgili başlangıçta belirttikleri ilkenin geçerliliğini devam ettirmesi veya ortaya çıkan yeni bir durumla ilk ilkenin geçerliliğini yitirmesi bağlamında ele almışlardır. Bazen özelliğini koruyan bir kelime ile ilgili gramer bakımından verilen bir hüküm izah edilirken zaten öyle olması gerektiği ve aslının onu gerekli kıldığı belirtilmiş, yaygın duruma göre vaz edilen yaygın kuralın geçerlilik ve doğruluğu gerekçelendirilmiştir. Bazen de bir kelime hakkındaki dil kuralının benzerlerine kıyasla farklı olmasının gerekçesi olarak asıl itibariyle olması gerektiği şekilden uzaklaşmasını zorunlu kılan bir durumun ortaya çıkması gerekçe gösterilmiştir. Bu çalışmada aslının gerektirdiği duruma göre gelen kullanımlar istishâb kavramı çerçevesinde ele alınacak, aslı durumlar ile aslın dışına çıkan kullanımlar işlenecek, aslı durumunu koruyamayan kelimelerin geçirdiği değişimler ve bunların kurallara yansması üzerinde durulacaktır.

10 Muhammed Hayr Hulvânî, *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî* (Rabat: en-Nâşir el-Atlasî, 1983), 126.

11 İbnü'l-Enbârî, *el-İğrâb*, 46.

12 İbnü'l-Enbârî, *Luma'*, 142; Nahle, *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*, 141, 142; Temmâm Hassân, *el-Usûl* (Kahire: Âlemu'l-kütüb, 2000), 107 vd.

13 Süyûtî, *el-İktirâh*, 137.

İbnü'l-Enbârî, nahivcilerin sözünü ettiğimiz yöntem ve delillerin dışında başvurdukları akıl yürütme yöntemlerinden söz etmiş ve bunların kıyâs çerçevesine dâhil edilebilecek istidlâl yöntemleri olduğunu belirtmiştir. Detaya inmeden zikretmek gerekirse İbnü'l-Enbârî pek çok istidlâl çeşidinin olduğunu belirtmiş, ancak çokça kullanılan dört istidlâl çeşidine yer vermiştir. Sık kullanılan istidlâl çeşitlerinin birincisi taksim ile istidlâl, ikincisi evlâ olanı öne çıkararak yapılan istidlâl, üçüncüsü illetin izahı ile yapılan istidlâl ve dördüncüsü de aslın öne çıkarılması suretiyle yapılan istidlâldir. Çalışmamızı ilgilendiren istidlâl çeşidi bunların dördüncüsüdür. İbnü'l-Enbârî, bu tarz istidlâl çeşidine muzâri fiilin merfûluğunu başında nasp ve cezm edatlarının bulunmamasıyla izah edenlerin görüşünü geçersiz kılmak için başvurmuştur. Buna göre söz konusu açıklama tarzı asla muhalif bir yaklaşımdır. Bu durum merfûluğun mansupluk ve meczûmluktan sonra gelmesini gerektirir ki bu asla aykırıdır. Zira merfûluğun mansupluktan önce gelmesi asıldır. Merfûluk fâilin sıfatı, mansupluk mef'ûlün sıfatıdır. Nasıl ki fâil mef'ûlden önce ise merfûluk da mansupluktan öncedir. Yine merfûluğun meczûmluktan önce gelmesi de asıldır. Çünkü merfûluk asıl itibarıyla isimlerin, meczûmluk ise fiillerin sıfatıdır. İsimlerin mertebesi fiillerin mertebesinden önce geldiğine göre merfûluk da meczûmluktan öncedir. Dolayısıyla muzâri fiilin merfûluğu asıldır.¹⁴

2. “ASL” KAVRAMI: “ASLÎ” DURUMLAR VE ASLIN DIŞINA ÇIKMA DURUMLARI

“Asl” kavramı nahivciler nezdinde oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur. Asla itibar etme, aslı dikkate alma şeklinde nitelendirilebilecek asıl kavramı nahivcilerin nahiv problemleriyle ilgili temel izah yollarının tükendiği noktalarda kullandıkları bir kavram olmuştur. Nahivcilerin asıl kavramı ile ilgili yaptıkları izahlarda, bilinen gramer kurallarının arka planı da görülmüş olmaktadır. Söz gelimi bir kelimenin aslında munsarif olduğu halde neden gayri munsarif olduğu meselesi irdelendiğinde başlangıçta “Araplar böyle kullandıklarından dolayı veya Araplardan böyle duyulduğu için” şeklindeki bir izah yeterli görülebilirdi. Ancak daha detaylı ve derinlemesine bir araştırma yapıldığında farklı açıklama biçimleriyle karşılaşmak mümkün olacaktır. Nitekim isimlerde munsarif olmak aslî bir durum olarak görülmüştür. Ancak bir isim bunun dışındaki diğer aslî özelliklerinden birini herhangi bir sebeple kaybedecek olursa buna bağlı olarak munsarflığını da kaybetmekte ve özel bir durum kazanıp gayri munsarif sayılmaktadır. Görüldüğü üzere “asl” kavramı nahiv kurallarının arkasında yatan gerekçelerle ilgili arayışta önemli bir çıkış yolu olmuştur. Nahivciler kelimelerin olması gereken durumun dışına çıkan hallerini açıklama ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu açıklama sürecinde önemli sonuçlara ulaşmışlardır.

¹⁴ İbnü'l-Enbârî, *Luma'*, 127 vd.

Burada nahivcilerin “asl” kavramına çokça vurgu yaptıkları bazı temel nahiv konularına temas edilmesi yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Arapçada kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Kelimelerin yalın hallerine müfret, anlamlı bir bütün oluşturduktan sonraki hallerine ise cümle (terkîb/mürekkeb) denmiştir.¹⁵ Dil bilgileri, eserlerinde gerek kelime türleri ile ilgili ve gerekse kelimelerin oluşturduğu bütünü ifade eden terkiplerle ilgili temel ilkelere söz etmişlerdir. Çoğunlukla da bu durumlarda “asl” kavramına başvurmuşlardır. Bu çerçevede gerek asıl ile ilgili gerekse aslın dışına çıkan durumlarla ilgili temel ilkeler belirlemişlerdir. Bu hususta en temel ilke şudur: Olması gerektiği gibi (asla göre) gelen bir kullanımın neden o şekilde geldiği sorulmaz. Çünkü o, aslı üzere gelmiştir. Aslından çıkan ve aslında olması gerektiği gibi gelmeyen kullanımlar için neden öyle geldiği ve niçin aslı üzere kalmadığı sorulur. Bir durumla ilgili olarak asıl olması gerekenin hâlihazırdaki durum olduğu söylendiğinde başka bir nedene gerek olmadığı, asıl üzere bulunan için bir gerekçe arayışına ihtiyaç bulunmadığı, ancak aslın dışına çıkan durumlarda gerekçe ve illet ihtiyacının ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bir başka ifadeyle “bu durumda asıl olan budur.” dendiğinde söz konusu hükme gerekçe istenmezken aslın dışına çıkma söz konusu ise gerekçe istenmiştir.¹⁶ Dolayısıyla kelime türlerinden isim, fiil ve harfin kendine özgü özellikleri vardır. Bu özelliklerden kimisi aslı iken kimisi arizî özelliktir. Aslı özelliğinin dışına çıkılmasını gerektirecek bir durum vaki olduğunda arizî bir özelliğe sahip olur. Ancak söz konusu durum ortadan kalktığında aslına döner.¹⁷

Aslı üzere kalmasını gerektirecek bir durum olmadığı sürece aslın dışına çıkmak uygun görülse de¹⁸ dilciler asla çokça muhalefet etmeyi, aslın dışına sıklıkla çıkmayı doğru bulmamış,¹⁹ makul bir gerekçe bulunmadıkça asla muhalefet etme-

- 15 Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşeri*, nşr. Emil Bedî Yakub (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2001), 1: 229; Cemâlüddin Ebî Amr Osman b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *Emâli İbnü'l-Hâcib*, nşr. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre (Beirut-Amman: Dâru'l-ciyl-Dâru Ammâr, 1989), 2: 553, 609.
- 16 Ebû'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *el-Lübâb fi teli'l-binâi ve'l-irâb*, nşr. Gâzî Muhtâr Tu-leymât, Abdülilâh Nebhân (Beirut-Dımaşk: Dâru'l-fikr el-muâsir-Dâru'l-fikr, 1995), 2: 74; Ebû İshâk İbrahim b. Müsa Şâtübî, *el-Mekâsîdü's-şâfiye fi şerhi'l-hulâsati'l-kâfiye*, nşr. Ayyâd b. İd es-Sübeyyî (Mekke: Câmiatu Ummu'l-kurâ, 2007), 1: 73, 130; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 5: 501; Cemâlüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*, nşr. Abdülmünim Ahmed Hüreydî (Riyâd: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1982), 3: 1453; Ebû'l-Bekâ Abdurrahman İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hulâf beyne'l-basriyyîn ve'l-küfiyyîn* (Beirut: Mektebetu'l-asriyye, 2007), 2: 245.
- 17 Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel*, nşr. Ali Haydar (Dımaşk, 1972), 106.
- 18 Cemâlüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, nşr. Abdurrahman Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: Hicr li't-tibâa ve'necr, 1990), 2: 335; Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*, nşr. Ali Ahmed Fahir ve diğerleri (Kahire: Daru's-selam, 2007), 5: 2282.
- 19 İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 1: 285, 352; 2: 304; Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbn Nâzım alâ elfiyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2000), 487; Ebû Hayyân Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitâbi't-Teshîl*, nşr. Hasan Hindâvî (Riyâd: Daru Künûzi İsbiliyâ, 2013), 4: 181; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 2: 615, 903; 3: 1121; 5: 2201.

yi doğru görmemiş²⁰ ve aslın dışına çıkmayı ancak bir delil veya gerekçe ile makul saymışlardır.²¹ İbnu'l-Enbârî asla tutunan kimsenin istishâbu'l-hâle tutunduğunu²² ve bu nedenle delil getirmekten müstağni olduğunu, ancak aslın dışına çıkan kimsenin ise delil getirmekle yükümlü olduğunu belirtmiştir.²³ Söz gelimi gayri munsarıfıktan söz edilirken isimlerin asıl itibariyle munsarıf olduğu, tek bir illetin/ gerekçenin ismi aslından çıkarmaya yetmeyeceği belirtilmiştir. Olması gerekenin dışına çıkmak için yeterli ve güçlü bir gerekçe aranmış, aksi takdirde asla uyulması ve aslın gözetilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁴ Aslın dışına çıkan bir kullanımın aslına dönmesi için ise zayıf bir sebep bile yeterli görülmüştür. Çünkü aslına dönüş söz konusudur.²⁵ Öte yandan kimi zaman bir kullanımın benzerlerine kıyâsla aslının dışına çıkmasını gerektirecek bir duruma sahip olduğu halde neden aslı üzere kaldığı sorgulanmıştır. Nitekim “أَيُّ” kelimesi diğer isimler gibi asıl itibariyle mu‘rabdır. Ancak daha sonra harfe benzetilmiş ve böylece mebnî olması gerekmiştir. Yine dilciler söz konusu kelimeyi mu‘rab kelimelere benzediği için mebnîlikten çıkarıp mu‘rablığa dâhil etmişlerdir. İşte bu durumda neden aranmıştır.²⁶

Daha önce de ifade edildiği üzere her kelime türünün kendine has özellikleri vardır. Bir başka ifadeyle isim, fiil ve harfin asıl itibariyle olması gereken halleri vardır. Önemli ve yeterli bir gerekçe bulunmadıkça kelimelerin yapılarının gereği olan özelliklerine bağlı kalması gerekli görülmüştür. Ancak kelimeler çeşitli nedenlerle aslının dışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Dil bilgileri tartışma konusu ettikleri bir kelimenin asıl itibariyle olması gereken yerde bulunmaması ve olması gerektiği şekilde gelmemesi durumlarını açıklama gereği duymuşlardır. Bu çerçevede öncelikle isim, fiil ve harf ile ilgili daha sonra da diğer durumlarla ilgili aslı ilkelere ve aslı ilkenin dışına çıkan durumlara temas edilecektir.

2.1. İsim

İsim ile ilgili çeşitli ihtimaller mümkündür. Bir isim için; sayı bakımından müfret, müsennâ ve cemi olma, cins bakımından müzekker ve müennes olma, bilinme ve tanınma hali bakımından marifelik ve nekralık, cümledeki i‘rab değişkenlerini gösterip göstermeme bakımından mu‘rab ve mebnî olma, i‘rab çeşitlerinin hepsini kabul edip etmeme bakımından munsarıf ve gayri munsarıf olma,

20 Ahmed b. Hüseyin İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma' şerhu kitâbi'l-Luma'*, nşr. Fâyiz Zeki Muhammed Diyâb (Kahire: Daru's-salam, 2002), 404.

21 Süyûtî, *el-İktirâh*, 137; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 3: 263.

22 İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 520.

23 İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 393; Süyûtî, *el-İktirâh*, 136.

24 İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma'*, 405.

25 İbn Mâlik, *Şerhu'l-kâfiye*, 3: 1453; Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî alâ elfiyeti'bni Mâlik el-müsemmâ Menhecî's-sâlik ilâ elfiyeti'bni Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-Arabî, 1955), 3: 142.

26 Şâtibî, *el-Mekâsüdü's-şâfiye*, 1: 130.

başka öğeleri etkileyip etkilememe bakımından âmil olma veya olamama, terkip bakımından izâfet ve isnâda imkân tanıyıp tanımama gibi ihtimaller söz konusudur. Dil bilginleri sayılan alternatiflerle ilgili olarak isimde asıl itibariyle hangisinin aslı, hangisinin arizî ve fer'î özellik olduğu konusunu ele almış ve bazı ilkelerden söz etmişlerdir.

Dil bilginlerinin sözünü ettiği ilkelerden birine göre isimlerde aslanan nekra olmaktır. Marife olmak ise fer'î bir durumdur.²⁷ Yine munsarîf olmak, müzekker olmak ile izâfet ve isnâdı kabul etmek isimlerin aslı özelliği olarak zikredilmiştir. İsimlerin müzekkerliği de aslı bir durum olarak görülmüş, müenneslik fer'î bir durum olarak nitelenmiştir. Bu nedenle müenneslik gayri munsarîflik illetlerinden biri sayılmıştır.²⁸ Yine en temel ilkelerden biri de isimlerde amel etmemenin asıl olduğu yönündedir.²⁹ Bu ilkeler, isimlerin ancak herhangi bir gerekçe bulunması halinde terk edebilecekleri aslı özellikleri olarak nitelenmiştir. İsimlerin kendi özelliğini terk edip diğer kelime türlerinin özelliklerine bürünmesi için geçerli görülen bir gerekçe de benzerliktir. İsim diğer kelime türlerinden birine benzediğinde kendi aslı özelliğini kaybeder ve benzediği kelime türünün aslı özelliği olarak sayılan özellikleri kazanır. Bu bağlamda isimler için iki türlü bir benzerlikten söz etmek mümkündür: Bunların birincisi isimlerin fiile benzemesidir. Bu durumda fiil için yasak olan tenvin, kesra ve mecrûluk gibi durumlar isim için de yasak olur. İkincisi de isimlerin harfe benzemesidir. Bu durumda isimler aslı özelliği olan mu'rablığı kaybederek harflerin özelliği olan mebnîliğe sahip olurlar.³⁰ Yine aynı çerçevede fiillerde asıl olanın mebnîlik olduğu, ancak bazı fiillerin isme benzedikleri için mu'rab oldukları belirtilmiştir.³¹

İsimler aslı durumlarıyla ilgili en temel ilkelerden biri de isimlerin asıl itibariyle munsarîf olmaları ile ilgilidir.³² İsimlerin munsarîf olması i'râb türlerinden her birini olması gerektiği şekilde alabilmesidir. Zira i'râb türlerinden isimlere has olan; merfûluk için zamme, mansupluk için fetha ve mecrûluk için de kes-

27 İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fi şerhi'l-cümel*, 277; Mecdüddin Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddin (Mekke: Câmîatu Ummu'l-kurâ, 1420), 2: 259; Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûni 'alâ elfiyeyti'bni Mâlik & Şerhu's-şevâhid li'l'Aynî*, nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd (B.y.: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.), 1: 192.

28 Süyûtî, *el-Iktirâh*, 137; İbnü'l-Esir, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, 2: 45, 277.

29 İbnü'l-Esir, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, 1: 504; Ukberî, *el-Lübâb*, 1: 437, 448; Endelûsî, *et-Tezyil ve't-tekmil*, 11: 80; Celâlüddin Süyûtî, *Hemü'l-hevâmi' fi şerhi cemi'l-cevâmi'*, nşr. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998), 3: 48.

30 Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdullah Verrâk, *Te'lû'n-nahv*, nşr. Mahmud Câsim Muhammed Derviş (Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 1999), 463; Şâtibî, *el-Mekâsîdü's-şâfiyye*, 1: 73.

31 İbn Yâiş, *Şerhu'l-mufassal*, 4: 216; Şâtibî, *el-Mekâsîdü's-şâfiyye*, 1: 73.

32 Süyûtî, *Hemü'l-hevâmi'*, 1: 87, 122; İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma'*, 404, 405; Ukberî, *el-Lübâb*, 1: 500; Ebü Muhammed Abdullah Cemâlüddin İbn Hişâm, *Şerhu şüzûri'z-zehab fi marîfeti kelâmi'l-arab*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Dâru't-talâ, 2004), 587; Nâzırü'l-Ceyş, *Temhidu'l-kavâid*, 4: 1909; 8: 4079; Şemsüddin Muhammed b. Muhammed Abdulmunim Cevcerî, *Şerhu şüzûri'z-zehab*, nşr. Nevvâf Cezâ el-Hârisî (Medine: Câmîatu'l-İslâmiyye, 2004), 2: 828.

radır. Aslı üzere gelmesi bu îrâb türlerini gerektirir. Ancak bazen isimler ortaya çıkan arızî durumlarla munsarıflıktan çıkarlar.³³ Aslından çıkıp başka bir kelime türünün alt dalı haline gelen isim gayri munsarîf olur. Zira isimde aslolan müfret, müzekker, nekra, Arapça asıllı olması, sıfat manası taşımaması, harf sayısı bakımından fazlalık taşımaması ve yapısında bir değişikliğe maruz kalmamasıdır. Bu ve benzeri asıl durumlardan bir veya birkaçında değişikliğe maruz kaldığında aslından çıkmış olur ki bu durumda gayri munsarîf kabul edilir.³⁴ İsmın yukarıda sayılan değişikliklerden sadece birine maruz kalmasıyla yapısının bozulmayacağı, tek bir nedenin bir kelimeyi aslından çıkarıp gayri munsarîf yapamayacağı belirtilmiştir.³⁵ Dolayısıyla aslının dışına çıktığının varsayılması için birden fazla illet gerekli görülmüştür. Bir başka ifadeyle munsarîf bir kelimenin gayri munsarîf kabul edilmesi güçlü bir gerekçeye bağlanmıştır. Gayri munsarîf bir ismin aslına dönüp munsarîf olarak kullanılabilmesi için ise basit bir neden yeterli sayılmıştır. Çünkü isimlerde aslolan munsarîf olmaktır.³⁶ Bir şeyin aslına dönmesi aslının dışına çıkmasından daha kolay ve öncelikli olandır. Bu yüzden gayri munsarîf bir kelimenin uyum veya zaruret gereği munsarıflığına cevaz verme konusunda dilciler icma etmişlerdir. Öte yandan aynı zaruret nedeniyle munsarîf bir kelimenin gayri munsarıflığına hükmetme konusunda ihtilaf etmişlerdir.³⁷

İsimlerle ilgili temel ilkelere biri de asıl itibarıyla mu'rab olmalarıdır.³⁸ Mebnî olanlar kendinde bulunan bir nedenden dolayı asıl olması gereken durumun dışına çıkmışlardır.³⁹ Mu'rablık isimlerde aslı, fiillerde fer'î bir durum iken mebnîlik fiillerde aslî, isimlerde fer'î bir durumdur. İsimlerden mebnî olanlar ise harflerin manalarından birini içeren kelimelerdir. Harf manasını içerdiği için mebnî olan isimlere "مَنْ" kelimesini örnek vermek mümkündür. Bu kelime çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bunların ilki soru anlamında kullanılmasıdır. Soru için kullanılan "مَنْ" soru edatlarından istifhâm hemzesinin anlamını içerdiği için mebnî olmuştur. Çünkü istifhâm hemzesi harftir ve harfler de asıl itibarıyla mebnîdir. İkincisi

33 İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 399, 418; Ukberî, *el-Lübâb*, 1: 500; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 8: 4079; Cevcerî, *Şerhu şüzûri'z-zehab*, 2: 828.

34 Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 8: 3963.

35 İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma*, 405.

36 Ebû'l-Hasan Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Muktedab*, nşr. Muhammed Abdülhâlik Udayme (Kahire, 1994), 3: 354; İbn Mâlik, *Şerhu'l-kâfiye*, 3: 1453; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 8: 3990; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 3: 142.

37 Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 8: 4079.

38 Verrâk, *İlelu'n-nahv*, 188; Ukberî, *el-Lübâb*, 2: 74; İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fi şerhi'l-Cümel*, 272; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbn Nâzım*, 287; Cevcerî, *Şerhu şüzûri'z-zehab*, 1: 240; Mustafa Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsi'l-Arabiyye*, nşr. Abdulmunim Hafâce (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1994), 2: 207; Saîd Afgânî, *el-Müciz fi kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2003), 170; İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma*, 65, 69, 585; Süyûtî, *el-İktirâh*, 119, 136; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi* (Kahire: Dâru'l-maârif bi Mısra, ts.), 1: 36.

39 İbn Ümmü Kâsım Murâdî, *Tavdîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*, nşr. Abdurrahman Ali Süleyman (Kahire: Dâru'l-fikr el-Arabî, 2001), 1: 297. İ'râbta asıl olan ise zâhiri î'râbtır. Takdîri î'râb aslın dışına çıkan durumlar için geçerlidir. Bk. Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Kahire: Mektebetu'l-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1963), 56.

“مَنْ يَأْتِ أَقْمَ مَعَهُ” cümlesinde olduğu gibi şart anlamında kullanılmasıdır. Buradaki “مَنْ” ise şart edatlarından “إِنْ” harfinin anlamını içermiştir. Görüldüğü üzere asıl itibariyle mu’rab olan kelime mebnî olan harflerden bazılarının anlamını içerdüğinden aslî durumunun dışına çıkarak mebnî olmuştur.⁴⁰

2.2. Fiil

Kelime türlerinin ikincisi olan fiil ile ilgili de dilciler tarafından aslî ilkelelere vurgu yapılmıştır. Bu sırada fiil daha çok isme karşılık olarak zikredilmiştir. Mebnîlik ve mu’rablıktan söz edilirken biri fiile, diğeri isme özgü kılınmıştır. Yine amel edip etmeme konusunda da aynı şekilde ilki fiile, ikincisi isme has bir özellik olarak zikredilmiş,⁴¹ isimlerdeki mu’rablığa karşılık fiillerde aslolanın mebnîlik olduğu belirtilmiştir.⁴² Mebnîlikte asıl da sükun üzere⁴³ mebnîliktir. Mu’rab olanları (muzâri fiil) isme benzediğinden dolayı mu’rab olmuştur.⁴⁴ Muzâri fiilin mu’rablığı tartışılırken mebnîlik fiilin asıl hali, mu’rablık ise aslın dışına çıkma hali olarak nitelendirilmiştir. Bilindiği üzere muzâri fiile müenneslik ve te’kîd nûn’u bitiştirğinde mebnî olur. Bu durum dilciler tarafından tartışılmıştır. Nûn’un bitiştirmesi halinde muzâri fiilin hem isme hem de mazi fiile benzeme durumu ile karşı karşıya kaldığı, söz konusu benzerlikte aynı cinsten olduğu için fiile benzerlik tarafının ağır bastığı, fiillerde asıl olanın da mebnîlik olduğu ve bu nedenle aslına dönüşün aslından çıkmaktan daha doğru olduğu belirtilmiştir.⁴⁵

Bunların dışında hem ismi hem de fiili ilgilendiren bir durum daha vardır ki bunu isim veya fiil başlığı altında ele almaktan ziyade her ikisini de ilgilendirdiği için ayrıca ele almak doğru olacaktır kanaatindeyim. Kelime türlerinden isim ve fiilin mu’rab olanları için merfûluk, mansupluk, mecrûrluk ve meczûmluk olmak üzere dört îrâb ihtimali vardır. Merfûluk için dört, mansupluk için beş, mecrûrluk için üç ve meczûmluk için iki alamet olmak üzere toplamda on dört îrâb alameti vardır. Ancak bu on dört alametten dört tanesi asıl, on tanesi ise aslın yerine gelen ve aslın yerini tutan alametlerdir.⁴⁶ Merfûluk (زَيْدٌ يَأْتِي) ve mansupluk (إِنْ زَيْدًا لَنْ يَأْتِيَ) isim ve fiil arasında müşterek iken mecrûrluk (بَرِيدٍ) isme, meczûmluk ise (لَمْ يَأْتِ)

40 İbnü'l-Haşşâb, *el-Mürtecel fî şerhi'l-Cümel*, 100, 101.

41 İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1: 131, 132; Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *et-Tebyin an mezâhibi'n-nâhviyyine'l-Başriyyin ve'l-Küfiyyin*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Beirut: Dâru'l-garb el-İslâmî, 1976), 443; Ukberî, *el-Lübâb*, 1: 303; İbn Yâiş, *Şerhu'l-mufasssal*, 3: 26; 4: 216; Murâdî, *Tavdihü'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*, 1: 479; Halid b. Abdullah Ezherî, *Şerhu't-tasrih ale't-tavzih*, nşr. Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûr (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), 1: 175.

42 Ukberî, *el-Lübâb*, 1: 437; 2: 74; Ezherî, *Şerhu't-tasrih ale't-tavzih*, 1: 50; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 435; İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma*, 349; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbn Nâzım*, 14; Ezherî, *Şerhu't-tasrih ale't-tavzih*, 1: 50, 54; Süyûtî, *el-İktirâh*, 119, 136; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1: 36; Şâtıbî, *el-Mekâsîdü's-şâfiye*, 1: 117, 132.

43 Ukberî, *el-Lübâb*, 2: 74; Şâtıbî, *el-Mekâsîdü's-şâfiye*, 1: 117, 132; Ezherî, *Şerhu't-tasrih ale't-tavzih*, 1: 54.

44 Ukberî, *el-Lübâb*, 1: 437; 2: 17.

45 Endelûsî, *et-Tezyil ve't-tekmil*, 1: 128, 129.

46 Murâdî, *Tavdihü'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*, 1: 312.

fiile özgüdür. Merfûluğun zamme ile, mansupluğun fetha ile, mecrûrluğun kesra ile ve meczûmluğun da sükûn ile olması asıldır.⁴⁷ Ancak yedi tür kelime gurubu bu aslın dışına çıkmıştır. Aslın dışına çıkan kelime guruplarının ilki birinci tekil şahıs dışındaki kelimelere muzaf olan “أَبٌ، أُمٌّ، هُنَّ، فَو، ذُو” kelimeleridir. Bu kelimeler zamme yerine vâv (الواو) ile mansûb olmakta, fetha yerine elif (الألف) ile mansûb olmakta ve kesra yerine yâ (الياء) ile mecrûr olmaktadır. Burada aslın dışına çıkılmış ve zamme, fetha ve kesra yerine zikredilen harfler getirilmiştir.⁴⁸ Aslın dışına çıkan kelime türlerinin ikincisi müsennâ ve üçüncüsü cemi müzekker sâlim kelimelerdir. Bilindiği üzere müsennâ kelimelerin merfûluğu elif, mansupluk ve mecrûrluğu yâ ile, cemi müzekker sâlim kelimelerin merfûluğu vâv ile, mansupluk ve mecrûrlukları ise yâ iledir. Yirmiden (عشرون) doksana (تسعون) kadarki sayılar, “عالمون، أهلون، وابلون، أرضون، سنون، بنون، عليون” gibi kelimeler de bu çerçevede ele alınmıştır. Dördüncüsü ise sonu “ات” ile biten cemilerdir. Bu kelimeler de merfûlukları ve mecrûrlukları asıl harekeleri ile gelirken mansuplukları kesra ile gelmiştir.⁴⁹ Aslın dışına çıkan kelime gurubunun beşincisi gayri munsarif kelimelerdir. Gayri munsarif kelimelerin cer hali kesra yerine fetha iledir. Aslın dışına çıkan bir diğer kelime gurubu da ef’âl-i hamse denilen “يفعلان، تفعلان، يفعلون، تفعلون، تفعلين” kalıbında gelen muzâri fiillerdir. Bu fiillerin merfûluğu zamme yerine nûn (النون) harfinin yerinde kalmasıyla, mansupluk ve meczûmluğu ise fetha ve sükûn yerine nûn harfinin hafzedilmesiyledir. Yedincisi ise sonunda illet harfi bulunan muzâri fiillerdir. Bu fiillerin meczûmlukları da harekenin hafzedilmesi yerine son harfin hafzedilmesi şeklindedir.⁵⁰

2.3. Harf

Kelime türlerinin üçüncüsü olan harfle ilgili aslı ilkelere gelince bunların ilki harflerin asıl itibariyle mebnî olduğu yönündedir.⁵¹ İkinci aslı ilke ise harflerin amel etmeyeceği yönündedir. Aslanan amel etmemek olduğu halde amel ederse bir neden ve gerekçe aranmıştır. Dilcilerin bu konudaki gerekçesi harflerin hem lafız hem de mana bakımından fiile benzemesidir. Söz konusu benzerlik nedeniyle harfler de amel etmiştir. Ancak harfler bu konuda isim veya fiilden birine özgü olanlarla her ikisi arasında müşterek olanlar şeklinde iki gurupta değerlendirilmiştir. Fiile özgü olanlarda asıl olan amel etmesidir. Fiile dâhil olduğunda ise hangi ameli yapacağı tartışılmıştır. Bu durumda neye dâhil olursa ona özgü olan ameli yap-

47 İbn Hişâm, *Şerhu şüzûri’z-zehab*, 61, 62; *Şerhu Katru’n-nedâ ve bellu’s-sadâ*, 45 vd.; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 1: 27; Süyûtî, *Hemû’l-hevâmî*, 1: 73.

48 İbnü’n-Nâzım, *Şerhu İbn Nâzım*, 1: 17; İbn Hişâm, *Şerhu Katru’n-nedâ ve bellu’s-sadâ*, 46; *Şerhu şüzûri’z-zehab*, 66-71; Murâdî, *Tavdihü’l-mekâsîd ve’l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*, 1: 312.

49 Murâdî, *Tavdihü’l-mekâsîd ve’l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*, 1: 339.

50 İbn Mâlik, *Şerhu’l-kâfiye*, 1: 179; İbn Hişâm, *Şerhu şüzûri’z-zehab*, 60-93; *Şerhu Katru’n-nedâ ve bellu’s-sadâ*, 45-55.

51 İbn Habbâz, *Tevcihu’l-luma*, 241.

ması uygun görülmüştür. Söz gelimi muzâri fiile özgü olan i'rab meczûmluktur. Zira merfûluk ve mansupluk isimde de vardır. Dolayısıyla muzâri fiile dâhil olan harf sadece meczûmluk yapabilir. Ancak muzâri fiile özgü olan bir harf mansupluk yaptığıında aslın dışına çıkmış sayılmıştır.⁵²

Bilindiği üzere muzâri fiil, önüne gelen “أَنْ، لَنْ، كَيْ، إِذَنْ” harfleriyle mansup olur. Muzâri fiili nasp eden bu harfler fiile doğrudan dâhil olurlar. Yine “واو” فاء السببية، “او” فاء المعية ve “لام التعليل” (لام التعليل) harflerinden sonra gelen muzâri fiilin de mansup olduğunu gören dilciler söz konusu harflerin muzâri fiili doğrudan nasp edemeceğini ve burada gizli bir en (أَنْ) bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda en'in gizlenmesinin zorunlu olduğunu, ancak lam-ı ta'lil geldiğinde ise ortaya çıkmasının da mümkün olduğunu söylemişlerdir. Yine olumsuzluk anlamını veren lâ (لَا) ile lam-ı ta'lilin peşpeşe gelmesi halinde en'in açığa çıkmasının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim {لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ} (Cinn 72/28) ayeti ile {وَإِنِّي لَأَكْتُمُ مَا دَعَوْتُهُمْ} (Nûh 71/7) ayetinde geçen fiiller buna örnektir. Bu ve benzeri olumlu cümlelerde en'in ortaya çıkması da gizlenmesi de mümkün görülmüştür. Ancak {لَا يَعْزَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ} (Hadîd 57/29) ayetinde olduğu gibi olumsuz cümlelerde en'in açığa çıkması zorunlu sayılmış ve gizlenmesi iyi görülmemiştir. Bunun gerekçesi şöyle izah edilmiştir: Buradaki lâ (لَا) ismin önüne gelen ve isme özgü olan lâ'm'dır. Harflerde asıl olan fiile dâhil olmamaktır. Lâ'm'ın doğrudan dâhil olduğu durumlarda ise en'in varsayılması bu kurala zımnen uyulduğunu göstermektedir. Bir diğer neden ise olumsuzluk anlamındaki lâ ile lam-ı ta'lilin peşpeşe gelmesi, aynı anda iki lâ'm harfinin birleşmesi demektir ki bu da dile ağır geleceğinden hoş görülmemiştir. Böylece en'in açığa çıkarılması zorunlu sayılarak bu ağırlığın önüne geçilmiştir. Zira en'in hazfi bir nevi hafiflik getirmekteydi. Ancak buradaki hazfi başka bir ağırlığa neden olduğundan aslına dönülmesi uygun görülmüştür. Asla uyarak dildeki ağırlığa tahammül etmek asla muhalefet ederek dildeki ağırlığa tahammül etmekten daha doğru görülmüştür.⁵³

2.4. Terkip

Kelimelerin oluşturduğu anlamlı bütünü ifade eden cümle veya terkip için de asıl itibariyle olması gereken durumlara işaret edilmiştir. Bilindiği gibi Arapçadaki cümleler isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısımdır. İsim cümlelerindeki temel iki öge mübtedâ ve haberdir. Fiil cümlelerinde ise temel öge fiil ve fâildir. Asıl iki ögenin dışında kimi zaman mef'ûl, hal, temyiz gibi ögeler de gelebilir. Nahivcilerin bu husustaki vurguladıkları nokta isim ve fiil cümlelerinin dizilimi ile ilgilidir. Nitekim mübtedâ ve haberden oluşan isim cümlesinde mübtedânın başta,

52 Ukberî, *et-Tebyin*, 1976, 351.

53 İbn Yâiş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4: 242, 243.

haberinde sonda olması asıl olandır.⁵⁴ Yine mübtedânın marife, haberin nekra olması bir başka asıl ilkedir.⁵⁵ Fiil cümlesi ile ilgili dizilişe göre ise başta fiilin, ardından fâilin ve şayet varsa sonda da diğer öğelerin gelmesi gerekmektedir.⁵⁶ Diğer öğeler arasında da tâbî ve metbû' ayırımında ikincisinin önce gelmesi esastır.⁵⁷ Ancak kimi zaman fiil cümlesindeki sıralamanın değişmesi zorunlu olmuştur. Söz gelimi fâil açık isim ve mef'ûl de zamir olursa aslın dışına çıkılması zorunludur. Nitekim "كُنْتُ زَيْدًا" cümlesinde fâil olan "زيد" kelimesi açık isim olup mef'ûl ise "كُنْتُ" zamiridir. Bilindiği üzere muttasıl zamirler bir başka öğeye bitişmek zorundadırlar. Dolayısıyla böyle bir noktada aslın gerektirdiği tertip üzere gelmesi doğru değildir.⁵⁸

İki mef'ûl alan fiillerde önce birinci mef'ûlün, sonra da ikinci mef'ûlün zikredilmesi asıldır. Ancak asıl üzere kalmanın zorunlu olduğu durumlar ortaya çıkabildiği gibi aslın dışına çıkılmasını gerektirecek durumlar da ortaya çıkabilir. Asıl tertip üzere bırakılmasını veya aslın dışına çıkılmasını gerektirecek bir durum olmaması halinde mef'ûller arasında sıralamanın bir önemi yoktur. Söz gelimi her iki mef'ûlün de marife veya nekra olması asıl üzere gelmesinin zorunlu olduğu bir durumdur. "كُنْتُ زَيْدًا صَدِيقًا" (Zeyd'i senin arkadaşın sandım.) cümlesinde her iki mef'ûl de marife olup yer değiştirmesi halinde cümle "كُنْتُ صَدِيقًا زَيْدًا" (Senin arkadaşını Zeyid sandım.) şeklini alacak ve asıl ifade edilmesi gereken anlam aktarılamayacaktır. Bu durumda mef'ûlde sıralama önemli olmuş ve asıl üzere kalması zorunlu sayılmıştır. Kimi zaman da aslın dışına çıkılması zorunlu görülmüştür. Zira "مَا ظَنَنْتُ زَيْدًا إِلَّا جَيْلًا" (Zeyd'in sadece bir cimri olduğunu zannettim.) cümlesinde ikinci mef'ûl olan "زيد" kelimesine vurgu yapılması gerekmiştir. Asıl üzere gelse ve cümlede önce birinci mef'ûl, sonra da ikinci mef'ûl zikredilseydi istenen anlam iletilemeyecekti.⁵⁹ Aynı durum hâl için de geçerlidir. Arapçada "دَهَبَ أَحْمَدُ إِلَى الْبَيْتِ" (Ahmet eve yürüyerek gitti.) cümlesinde zikredilen fiilin yapılaş şekli ifade eden "ماشيًا" kelimesi hâl, onunla doğrudan alakalı isim olan "أحمد" ise sâhibu'l-hâl-

54 Şâtibî, *el-Mekâsîdü's-şâfiye*, 2: 54; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsi'l-Arabiyye*, 2: 266.

55 İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbn Nâzım*, 80; Ebû Hayyân Endelûsi, *İrtişâfü'd-darb min lisâni'l-Arab*, nşr. Receb Osman Muhammed - Ramazan Abdu'ttevvâb (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1998), 3: 1099; Endelûsi, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 6: 298; İbn Hişâm, *Şerhu şüzürî'z-zeheb*, 212; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, 117; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Dâru't-turas, 1980), 1: 216; Nâzıru'l-Ceyş, *Temhidu'l-kavâid*, 2: 919.

56 Verrâk, *İlelu'n-nahv*, 235; Murâdi, *Tavâihu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*, 2: 593; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 2: 7; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, 2: 105; Galâyîni, *Câmiu'd-dürûsi'l-Arabiyye*, 3: 8; Afgâni, *el-Mûciz*, 218.

57 Endelûsi, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 8: 112.

58 İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 2: 135; Nâzıru'l-Ceyş, *Temhidu'l-kavâid*, 4: 1649, 1655; Muhammed Bedürddin b. Ebibekr b. Ömer Demâmîni, *Ta'liku'l-ferâid alâ Teshîli'l-fevâid*, nşr. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Müfîdî, 1983, 4: 269; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1: 581.

59 İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 2: 75, 133; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim İbn Kayyim el-Cevziyye, *İrşâdü's-sâlik ilâ halli elfiyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed b. İvad b. Muhammed es-Sehlî (Riyâd: Mektebetu edvâi's-selef, 2002), 1: 343; Endelûsi, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 6: 18; Nâzıru'l-Ceyş, *Temhidu'l-kavâid*, 3: 1457; 4: 1647,1655; Endelûsi, *İrtişâf*, 3: 1348; Demâmîni, *Ta'liku'l-ferâid alâ Teshîli'l-fevâid*, 4: 269.

dir. Hâl ifade eden cümlelerde asıl olan hâl'in sahibu'l-hâlden önce gelmesidir. Aslın dışına çıkmasını zorunlu kılacak bir durum olmadığı sürece bu sıralamanın değişmesi doğru bulunmamıştır.⁶⁰

Buraya kadar ifade edilenlerin dışında daha pek çok konuda dilciler aslı durumlara dikkat çekmişlerdir. Nitekim istisnâda illânın (۷۱) asıl olduğu, diğerlerinin ona hamledildiği,⁶¹ i'rabda hareketin asıl olduğu,⁶² mebnîlikte sükûnun asıl olduğu,⁶³ mef'ûl-u mutlakta aslanan âmilinin lafzından veya manasından olması gerektiği, ancak bazen âmilinin lafzı veya manasının dışındaki başka bir lafzından da gelebileceği,⁶⁴ âmilde asıl olanın mezkûr olması⁶⁵ gibi ilkeler bunlardan bazılarıdır.

SONUÇ

Arap dilcilerinin vaz ettikleri kuralların arka planında nelerin olduğunun bir kullanımla ilgili neden başka bir izah tarzı değil de bu izah tarzının seçildiği gibi soruların peşine düşüldüğünde onların bazı yöntem ve akıl yürütme biçimlerine başvurdukları ve bazı ilkelerden hareket ettikleri görülmüştür. Söz konusu akıl yürütme biçimlerinden biri istishâb, hareket ettikleri ilkelerden biri ise istishâb kavramıyla irtibatlı olan "asl" kavramıdır. Bu çalışmada asıldan çıkılmasını gerektirecek bir delil veya gerekçenin bulunmaması halinde bir lafzın, asıl itibarıyla olması gerektiği yerde kalması şeklinde tarif edilen istishâb yöntemi kısaca irdelenmiş ve istishâb tanımındaki temel kavram olan "asl" kavramının isim, fiil, harf ve cümle üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Başlangıçta asıl itibarıyla tutunulması gereken temel ilkelere ve bu ilkelerden feragat etmeyi mümkün kılan durumlara temas edilmiştir. Ardından sırasıyla isimle ilgili aslı durumlara ve aslı durumların dışına çıkması halinde geçireceği değişimlere, bu nedenle ortaya çıkacak hüküm değişikliklerine değinilmiştir. Yine aynı şekilde diğer kelime türlerinden fiil ve harf ile ilgili aslı durumlara ve aslını koruyamadığı zaman ortaya çıkan değişikliklere dikkat çekilmiştir. İsim, fiil ve harften en az ikisinin birleşmesiyle meydana gelen cümle (terkip) ile ilgili de benzer durumlar ele alınmıştır. Asıl kavramının ve bu çerçevede gündeme gelen aslın dışına çıkma durumlarının ele alınmasıyla dil kurallarının gerekçesini açıklama konusunda farklı bir yaklaşım sunulmuştur. Herhangi bir âmil olmadığı halde bir ismin munsarîf iken gayri munsarîf

60 İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 2: 335; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 5: 2282, 2284.

61 Hasan b. Abdullah b. Merzûbânî Ebû Saïd Sîrâfî, *Şerhu' kitâbi Sibeveyh*, nşr. Ali Seyyid Ali - Ahmed Hasan Mehdelî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008), 3: 88, 96.

62 Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *Mesâilu hilâfiyye fi'n-nahv*, nşr. Abdulfettâh Selîm (Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 2007), 79; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 1: 48; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1: 73; İbn Habbâz, *Tevcihu'l-luma'*, 69.

63 Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1: 91.

64 Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali b. Salih Mekûdî, *Şerhu'l-Mekûdî ale'l-elfiyeti fi ilmeyîs-sarfi ve'n-nahvi*, nşr. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2005), 113.

65 Ezherî, *Şerhu't-tasrih ale't-tavzîh*, 1: 521.

olması, mu'rab iken mebnî olması, bir fiilin mebnî iken mu'rab olması, bir harfin âmil olamazken amillîğinden söz edilmesi yapısal bir değişiklik olarak değerlendirilmiş ve bunun nedeni, üzerinde durulmaya değer görülmüştür. Bu çerçevede "asl" kavramı bilinen gramer kurallarının ötesinde farklı bir yaklaşım sunmuştur. Cümledeki değişiklikler üzerinde yapılan açıklamalarda söz konusu değişiklikler âmil kavramı ile izah edilirken kimi değişiklikler bu çerçevenin dışında kalmıştır. İşte burada "asl" kavramı gündeme gelmiş ve konulara farklı bir açılım sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Afgânî, Said. *el-Mûciz fi kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2003.
- Cevcerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Abdulmunim. *Şerhu şüzûri'z-zeheb*. Nşr. Nevvâf Cezâ el-Hârisî. 2 cilt. Medine: Câmîatu'l-İslâmiyye, 2004.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Nşr. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-fazilet, ts.
- Demâmîni, Muhammed Bedurddin b. Ebîbekr b. Ömer. *Ta'liku'l-ferâid alâ teshîli'l-fevâid*. Nşr. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Müfdî. 4 cilt. 1983.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *et-Tezyil ve't-tekmil fi şerhi kitâbi't-teshîl*. Nşr. Hasan Hindâvî. 13 cilt. Riyâd: Daru Künûzi İşbilyâ, 2013.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *İrtişâfu'd-darb min lisâni'l-Arab*. Nşr. Receb Osman Muhammed - Ramazan Abduttevvâb. 5 cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1998.
- Ezherî, Halid b. Abdullah. *Şerhu't-tasrîh ale't-tavzîh*. Nşr. Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûr. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000.
- Galâyîni, Mustafa. *Câmiu'd-dürûsi'l-Arabiyye*. Nşr. Abdulmunim Hafâce. 3 cilt. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1994.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-maârif bi Mısra, ts.
- Hasânîni, Afâf. *Fi Edilleti'n-nahv*. Kahire: Mektebetu'l-akademiyye, 1996.
- Hassân, Temmâm. *el-Usûl*. Kahire: Âlemu'l-kütüb, 2000.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*. Rabat: en-Nâşir el-Atlasî, 1983.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah. *Şerhu İbni Akîl*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4 cilt. Kahire: Dâru't-türas, 1980.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Nşr. Muhammed Ali Neccâr. 3 cilt. Kahire: Mektebetu'l-ilmîyye, 1952.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Munsif şerhu kitâbi't-tasrîf*. Nşr. Abdullah Emin İbrahim Mustafa. 3 cilt. Kahire: İdâratu'l hayâti't-türâsi'l-kadîme, 1954.
- İbn Habbâz, Ahmed b. Hüseyin. *Tevcihu'l-luma' şerhu kitâbi'l-luma'*. Nşr. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb. Kahire: Daru's-selam, 2002.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn. *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*. Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Kahire: Mektebetu't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1963.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn. *Şerhu şüzûri'z-zeheb fi marîfeti kelâmi'l-Arab*. Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Kahire: Dâru't-talâ, 2004.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb İbn Kayyim. *İrşâdü's-sâlik ilâ halli elfiyeti İbn Mâlik*. Nşr. Muhammed b. İvad b. Muhammed es-Sehlî. Riyâd: Mektebetu edvâi's-selef, 2002.

- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Şerhu'l-kâfiyetiş-şâfiye*. Nşr. Abdülmünim Ahmed Hüreydî. 5 cilt. Riyâd: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1982.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*. Nşr. Abdurrahman Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 4 cilt. Kahire: Hicr li't-tibâa ve'neşr, 1990.
- İbn Yâiş, Ebû'l-Bekâ Yâiş b. Ali. *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşeri*. Nşr. Emîl Bedî' Yakub. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2001.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb*. Nşr. Saîd el-Afgânî. 2 cilt. Dimaşk: Matbaatu'l-câmiati's-Sûriye, 1957.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *el-İnsâf fi mesâilî'l-hulâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn*. 2 cilt. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2007.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *Lumau'l-edille fi usûli'n-nahv*. Nşr. Saîd el-Afgânî. 2 cilt. Dimaşk: Matbaatu'l-câmiati's-Sûriye, 1957.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*. Nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddin. 2 cilt. Mekke: Câmiatu Ummu'l-kurâ, 1420.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Ebî Amr Osman b. Ömer. *Emâli İbn'ul-Hâcib*. Nşr. Fahr Sâlih Süleyman Kadâre. 2 cilt. Beyrut-Amman: Dâru'l-ciyl-Dâru Ammâr, 1989.
- İbnü'l-Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed. *el-Mürtecel fi şerhi'l-cümel*. Nşr. Ali Haydar. Dimaşk, 1972.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik. *Şerhu İbn Nâzım alâ elfiyeti İbn Mâlik*. Nşr. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2000.
- Mekûdî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali b. Salih. *Şerhu'l-Mekûdî ale'l-elfiyeti fi ilmeyi's-sarfi ve'n-nahvi*. Nşr. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2005.
- Murâdî, İbn Ümmü Kâsım. *Tavdihu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi elfiyeti İbn Mâlik*. Nşr. Abdurrahman Ali Süleyman. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-fıkr el-Arabî, 2001.
- Müberred, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. Nşr. Muhammed Abdulhâlik Udayme. 4 cilt. Kahire, 1994.
- Nahle, Mahmud Ahmed. *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-ulûmî'l-Arabiyye, 1987.
- Nâzıru'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed. *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*. Nşr. Ali Ahmed Fahir ve diğeri. 11 cilt. Kahire: Daru's-selam, 2007.
- Sabbân, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûni 'alâ elfiyeti'tîbni Mâlik & Şerhu's-şevâhid li'l'Aynî*. Nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd. 4 cilt. B.y.: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.
- Sîrâfî, Hasan b. Abdullah b. Merzübânî Ebû Saîd. *Şerhu kitâbî Sibeveyh*. Nşr. Ali Seyyid Ali - Ahmed Hasan Mehdelî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2008.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*. Nşr. Abdulhakîm Atıyye. Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*. Nşr. Ahmed Şemsüddîn. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1998.
- Şâtübî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa. *el-Mekâsîdü's-şâfiye fi şerhi'l-hulâsati'l-kâfiye*. Nşr. Ay-yâd b. İd es-Sübeytî. 10 cilt. Mekke: Câmiatu Ummu'l-kurâ, 2007.
- Terzî, Fuâd Hannâ. *Fi usûli'l-luga ve'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-kütüb, 1969.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *el-Lübâb fi ileli'l-binâi ve'l-i'râb*.

- Nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât - Abdülilâh Nebhân. 2 cilt. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-fikr el-muâsır-Dâru'l-fikr, 1995.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyine'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. Nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. Beyrut: Dâru'l-garb el-İslâmî, 1976.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. Hüseyin. *Mesâilu hilâfiyye fi'n-nahv*. Nşr. Abdulfettâh Selim. Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 2007.
- Üşmûnî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf. *Şerhu'l-Üşmûnî alâ el-fiyeti'bni Mâlik el-müsemmâ Menhecû's-sâlik ilâ elfiyeti'bni Mâlik*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-Arabî, 1955.
- Verrâk, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdullah. *İlelu'n-nahv*. Nşr. Mahmud Câsim Muhammed Dervîş. Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 1999.